

Deportacja cudzoziemców drogą powietrzną

*Wyciąg z Trzynastego Sprawozdania Ogólnego,
opublikowany w 2003*

27. Od początku swojej działalności Komitet badał warunki pozbawienia wolności osób na podstawie prawa administracyjnego (o cudzoziemcach), poruszając te kwestie w jednym z rozdziałów Siódmego Sprawozdania Ogólnego Komitetu (CPT/Inf (97) 10, punkty 24-36). Komitet zawarł we wspomnianym Sprawozdaniu podstawowe zasady dotyczące użycia siły i środków przymusu w kontekście procedur deportacji osób pozbawionych wolności w związku z imigracją.

28. Wizytacje Komitetu od czasu wspomnianego Sprawozdania pozwoliły na wzbogacenie wiedzy o praktykach dotyczących deportacji cudzoziemców drogą powietrzną. W trakcie wizytacji Komitet koncentrował swoją uwagę na procedurach polegających na przymusowym przelocie pod strażą¹ i na pewnej liczbie przypadków, które zwróciły uwagę Komitetu, szczególnie w związku ze śmiercią osoby deportowanej, zakresem użytych środków przymusu oraz/lub zarzutami złego traktowania. Komitet nie ograniczył się do badania procedur stosowanych po wejściu deportowanego na pokład statku i w czasie przelotu, lecz zwracał także uwagę na szereg innych aspektów, takich jak areszt deportacyjny, kroki podejmowane w celu przygotowania powrotu deportowanego do kraju przeznaczenia, środki zapewniające właściwy wybór i szkolenie personelu eskortującego, wewnętrzne i zewnętrzne systemy monitorowania zachowania się personelu odpowiedzialnego za deportację, środki podejmowane po nieudanej próbie deportacji, itp.

29. W celu umożliwienia dokładnego przestudiowania procedur i środków podejmowanych w czasie przeprowadzania deportacji, Komitet uzyskał kopie stosownych instrukcji i regulaminów. Komitet uzyskał także kopie wielu innych dokumentów (statystyki przeprowadzonych deportacji, zarządzenia dotyczące eskortowania deportowanych, raporty o incydentach w czasie deportacji, raporty dotyczące postępowań w kontekście prawnym, świadectwa lekarskie, itp.) oraz badał sprzęt stosowany w czasie deportacji. Ponadto Komitet przeprowadził w wielu krajach szczegółowe rozmowy z szefami jednostek odpowiedzialnych za przeprowadzanie deportacji, a także z osobami oczekującymi na deportację, z których część przebywała w ośrodkach zamkniętych po nieudanej próbie deportacji.

¹ Procedury deportacyjne klasyfikuje się według pewnej liczby czynników, takich jak zakres użytej siły, rodzaj użytych środków przymusu i liczba osób eskortujących deportowanego. Dla przykładu, w jednym z ostatnio wizytowanych krajów spotkano się z rozróżnieniem pomiędzy sytuacjami, w których deportowany nie stawiał oporu, sytuacjami wymagającymi użycia siły bez eskorty oraz sytuacjami wymagającymi użycia siły z eskortą. Ogólnie rzecz biorąc, najwięcej problemów sprawiają sytuacje, w których konieczne jest użycie siły, kilku środków przymusu i większej liczby strażników aż do momentu przyjazdu do kraju ostatecznego przeznaczenia.

30. Po przeprowadzeniu wizytacji Komitet sformułował pewne wskazania, których stosowanie zalecił wizytowanym krajom. W celu promowania powszechnego stosowania wspomnianych wskazań we wszystkich Państwach Stronach Konwencji, Komitet zdecydował o wspólnym ujęciu najważniejszych zasad i skomentowaniu ich poniżej.

Rzecz jasna, poniższe wskazania powinny być odczytywane w świetle podstawowego zobowiązania Państwa do niewysyłania osoby do kraju, w którym istotne powody wskazują na to, że osoba ta zostałaby narażona na ryzyko poddania torturom lub złemu traktowaniu.

31. Komitet zdaje sobie sprawę, iż wykonanie decyzji o deportacji wobec cudzoziemca zdeterminowanego do pozostania na terytorium danego kraju stanowi często trudne i stresujące zadanie. Jest także oczywiste, w świetle wszystkich spostrzeżeń Komitetu w różnych krajach – a w szczególności z badania akt postępowań deportacyjnych związanych z zarzutem złego traktowania – że przeprowadzenie deportacji drogą powietrzną łączy się z otwartym ryzykiem nieludzkiego i poniżającego traktowania. Ryzyko to istnieje zarówno w czasie przygotowań do deportacji, jak i w czasie przelotu; jest ono nieodłącznie związane z użyciem określonych środków/metod przymusu i zwiększa się jeszcze bardziej, gdy te środki/metody są stosowane łącznie.

32. Przede wszystkim trzeba przypomnieć, że **jest całkowicie nie do zaakceptowania, aby osoby poddawane deportacji były bite w celu zmuszenia ich do wejścia do pojazdu lub na pokład samolotu albo karane w ten sposób za niepodporządkowanie się takiemu poleceniu.** Komitet z zadowoleniem odnotowuje fakt, że powyższa zasada jest odzwierciedlona w wielu instrukcjach obowiązujących w wizytowanych krajach. Dla przykładu, niektóre ze studiowanych przez Komitet instrukcji zabraniają używania środków przymusu w celu ukarania deportowanego za stawianie oporu, jak również środków powodujących niepotrzebny ból.

33. Rzecz jasna, jedną z kluczowych kwestii przy przeprowadzaniu deportacji jest używanie siły i środków przymusu przez personel eskortujący. Komitet przyznaje, że personel ten jest niekiedy zmuszony do użycia środków przymusu w celu skutecznego przeprowadzenia deportacji; jednakże **użyta siła i środki przymusu nie powinny przekraczać stopnia niezbędnego w danej sytuacji.** Komitet z zadowoleniem odnotowuje, że w niektórych krajach użycie siły i środków przymusu w czasie deportacji jest szczegółowo uregulowane, w zgodzie z zasadami legalności, proporcjonalności i stosowności.

34. Kwestia stosowania siły i środków przymusu nabiera znaczenia od momentu wyprowadzenia deportowanego z celi, w której przebywał do czasu deportacji (niezależnie czy cela znajduje się na lotnisku, w ośrodku dla imigrantów, zakładzie karnym czy posterunku policji). Szczególną uwagę należy zwrócić na techniki stosowane przez personel eskortujący w celu unieruchomienia osoby, wobec której zamierza się użyć środków ograniczających swobodę ruchów – takich jak kajdanki lub plastikowe taśmy. W większości przypadków, deportowany znajduje się w pełni władz fizycznych i może gwałtownie przeciwstawić się nałożeniu kajdanek. Napotkawszy na opór, personel eskortujący zwykle całkowicie unieruchamia deportowanego twarzą do podłogi w celu nałożenia kajdanek. Trzymanie osoby deportowanej w takiej pozycji, w szczególności przygniatając jej różne części ciała (nacisk na klatkę piersiową, przygniatanie kolanami pleców, unieruchomienie szyi), gdy osoba ta próbuje się wyrwać, niesie ze sobą ryzyko uduszenia pozycyjnego².

² Por. w szczególności „Uduszenie pozycyjne – nagła śmierć” (ang. „Positional Asphyxia – Sudden Death”), Departament Sprawiedliwości USA, czerwiec 1995 oraz materiały z konferencji „Safer Restraint” („Bezpieczniejsze stosowanie środków przymusu bezpośredniego”), która miała miejsce w Londynie w kwietniu 2002 r. pod auspicjami Brytyjskiej Sekcji ds. Zażaleń na Policję (ang. „UK Police Complaints Authority”) – zob. www.pca.gov.uk.

Podobne ryzyko istnieje, gdy deportowany – po zajęciu miejsca w samolocie – wyrywa się, a personel eskortujący, stosując siłę fizyczną, zmusza go do zgięcia tułowia z głową między kolanami, przygniatając w ten sposób silnie klatkę piersiową. W niektórych krajach zakazane jest co do zasady używanie siły w celu zmuszenia osoby deportowanej do zginania tułowia w ten sposób na fotelu w samolocie, a dozwolone jedynie wówczas, gdy to absolutnie konieczne w celu przeprowadzenia określonej, krótkiej i autoryzowanej czynności, takiej jak zakładanie, sprawdzanie lub zdejmowanie kajdanek – i to wyłącznie na czas niezbędnie potrzebny w tym celu.

Komitet stwierdził jasno, że należy unikać użycia siły i/lub środków przymusu, które mogą spowodować uduszenie się, a jakiegokolwiek użycie takich środków – w sytuacjach wyjątkowych – musi opierać się na wskazaniach zmierzających do ograniczenia do minimum ryzyka dla zdrowia osoby deportowanej.

35. Komitet odnotował z zainteresowaniem obowiązujące w niektórych krajach zarządzenia, według których środki krępujące swobodę ruchu muszą być zdjęte na czas przelotu (od razu po zakończeniu procedury startu). Jeśli – wyjątkowo – środki krępujące swobodę ruchu muszą być nadal stosowane, bo deportowany w dalszym ciągu zachowuje się agresywnie, pouczono personel eskortujący, że powinien przykryć kończyny deportowanego kocem (wydawany zwykle pasażerom), tak aby ukryć zastosowane środki przed innymi pasażerami.

Z drugiej strony zarządzenia podobne do tego, jakie do niedawna obowiązywało w jednym z wizytowanych krajów w związku z najbardziej problematycznymi deportacjami, w których z racji domniemanego niebezpieczeństwa osoby deportowane zmuszane do noszenia pieluch i nie pozwalano im na korzystanie z toalety w czasie trwania lotu, mogą jedynie doprowadzić do poniżenia osoby deportowanej.

36. Poza unikaniem ryzyka uduszenia się, o którym mowa powyżej, Komitet regularnie zalecał **całkowity zakaz używania środków, które mogą częściowo lub całkowicie zatamować drogi wlotu powietrza (nos i usta)**. Poważne wypadki, jakie zdarzyły się w różnych krajach na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat w trakcie deportacji, uwidocznily znaczne ryzyko dla życia deportowanych w związku ze stosowaniem takich metod (kneblowanie ust i/lub nosa taśmą przylepną, kładzenie poduszki lub rękawicy na twarzy, przyciskanie twarzy do siedzenia z przodu, itp.). Komitet zwrócił uwagę Państw Stron Konwencji na zagrożenia związane z tego typu metodami już w 1997 r. w swoim Siódmym Sprawozdaniu Ogólnym. Komitet odnotowuje, że tego rodzaju praktyki są obecnie wyraźnie zakazane w wielu Państwach Stronach, a także **zwraca się do Państw, które jeszcze tego nie zrobiły, o niezwłoczne wprowadzenie wiążących przepisów w tym zakresie**.

37. Niezbędne jest, aby w razie awarii samolotu w powietrzu nic nie stało na przeszkodzie ratowaniu osób deportowanych. Dlatego musi istnieć możliwość natychmiastowego zdjęcia wszelkich środków ograniczających swobodę poruszania się deportowanego, gdy tylko załoga samolotu oznajmi sytuację nadzwyczajną.

Należy także wziąć pod uwagę ryzyko dla zdrowia związane z tzw. „syndromem klasy ekonomicznej” w przypadku osób, które są unieruchomione w fotelach przez dłuższy czas³.

³ Por. w szczególności: „Częstotliwość występowania i zapobieganie bezsymptomowej zakrzepicy krwi w czasie długich lotów: badania losowe” (ang. „Frequency and prevention of symptomless deep-vein thrombosis in long-haul flights: a randomised trial”, John Scurr et al., *The Lancet*, vol. 357, 12 maja 2001 r.

38. Szczególnie dwie kwestie wzbudziły niepokój Komitetu po wizytacjach w niektórych krajach: noszenie masek przez strażników wchodzących w skład eskorty oraz używanie przez nich gazów obezwładniających lub drażniących w celu zmuszenia deportowanych do opuszczenia zajmowanych pomieszczeń i przetransportowania ich do samolotu.

Zdaniem Komitetu, **względy bezpieczeństwa nigdy nie uzasadniają noszenia przez strażników eskortujących masek na twarzach w czasie przeprowadzania deportacji.** Praktyka ta jest w wysokim stopniu niepożądana, bowiem może niezwykle utrudnić ustalenie, kto jest odpowiedzialny w przypadku ewentualnych zarzutów złego traktowania.

Komitet ma także poważne zastrzeżenia co do używania gazów obezwładniających lub drażniących w celu zapanowania nad deportowanym, który stawia opór, tak aby zmusić daną osobę do opuszczenia zajmowanego przez nią pomieszczenia i przetransportować ją do samolotu. Użycie takich gazów w bardzo ograniczonej przestrzeni, jak w przypadku cel, wiąże się z oczywistym ryzykiem dla zdrowia zarówno osoby deportowanej, jak i personelu. Należy przeszkolić personel pod kątem korzystania z innych technik (np. chwytów obezwładniające, używanie tarcz ochronnych) w celu unieruchomienia deportowanych stawiających opór.

39. Niektóre wypadki, jakie zdarzyły się w czasie deportacji, uwidocznily znaczenie umożliwienia osobom deportowanym poddania się badaniu lekarskiemu, zanim nastąpi wykonanie postanowienia o deportowaniu. Jest to szczególnie konieczne w przypadku, gdy przewiduje się możliwość użycia siły i/lub środków specjalnych.

Podobnie, wszystkie osoby, których deportacja nie powiodła się i została przerwana w trakcie jej przeprowadzania, muszą przejść badanie lekarskie niezwłocznie po powrocie do ośrodka, w którym przebywały poprzednio (posterunek policji, zakład karny, ośrodek specjalnie przeznaczony dla imigrantów). W ten sposób możliwe będzie sprawdzenie stanu zdrowia danej osoby i – w razie potrzeby – wydanie zaświadczenia potwierdzającego ewentualne obrażenia. Omawiany środek chroni także personel eskortujący przez bezpodstawnymi zarzutami.

40. W czasie wielu wizytacji Komitet spotykał się z zarzutami wstrzykiwania imigrantom leków uspokajających lub odurzających, w celu zapewnienia bezproblemowego przeprowadzenia deportacji. W innych krajach z kolei stwierdzono, że regulaminy zabraniają podawania osobom deportowanym – wbrew jej woli – środków uspokajających lub innych leków z zamiarem opanowania osoby deportowanej. **Komitet uważa, że podawanie leków osobom poddawanych deportacji musi być zawsze przeprowadzane na podstawie decyzji lekarskiej podjętej w odniesieniu do konkretnego przypadku. Leki powinny być podawane jedynie za świadomą zgodą danej osoby, z wyłączeniem jasno i ściśle określonych okoliczności wyjątkowych.**

41. **Przeprowadzenie deportacji powinno być poprzedzone podjęciem kroków mających na celu pomoc danej osobie w zorganizowaniu jej powrotu, zwłaszcza gdy chodzi o życie rodzinne, pracę i stronę psychologiczną.** Niezbędne jest, aby imigranci byli informowani wystarczająco wcześniej o planowanej deportacji, tak aby mogli dostosować się psychicznie do tej sytuacji i byli w stanie poinformować określone osoby o tym fakcie, a także odzyskać rzeczy osobiste. Komitet odnotował, że ciągle zagrożenie deportacją „wiszące” nad imigrantami, którzy nie uzyskali żadnej informacji o jej terminie, może wywołać u nich niepokój, który osiąga apogeum w czasie deportacji i może często przekształcić się w stan gwałtownego poruszenia. W związku z tym Komitet stwierdził, że w niektórych wizytowanych krajach organom odpowiedzialnym za przeprowadzanie deportacji towarzyszy służba psychospołeczna, której personel składa się z psychologów i pracowników socjalnych odpowiedzialnych – w szczególności – za przygotowanie imigrantów do deportacji (poprzez stały dialog, kontakty z rodziną w kraju przeznaczenia, itd.). Rzecz jasna, **Komitet z zadowoleniem odnotowuje tego typu inicjatywy i zwraca się do Państw, w których nie powołano jeszcze takich służb, o poczynienie kroków w tym kierunku.**

42. Prawidłowe przeprowadzenie deportacji zależy w dużym stopniu od kwalifikacji personelu odpowiedzialnego za eskortę deportowanych. Jest oczywiste, że **personel eskortujący powinien być starannie dobrany i przejść odpowiednie, specjalistyczne szkolenie w celu zmniejszenia do minimum ryzyka złego traktowania**. Powyższa zasada często nie była respektowana w wizytowanych Państwach Stronach. Jednakże w niektórych krajach organizowano specjalistyczne szkolenia (w zakresie metod i środków przymusu, radzenia sobie ze stresem i sytuacjami konfliktowymi, itp.). Poza tym niektóre strategie zarządzania zasobami ludzkimi przyniosły korzystny skutek: przydzielanie obowiązków w zakresie eskortowania deportowanych personelowi, który zgłosił się na ochotnika, w połączeniu z obowiązkową rotacją (w celu uniknięcia syndromu zmęczenia pracą i ryzyka związanego z rutyną, a także zapewnienia, że personel utrzymuje pewien emocjonalny dystans do czynności służbowych, w które jest zaangażowany), jak również zapewnienie – na życzenie personelu – specjalistycznego wsparcia psychologicznego.

43. **Nie do przecenienia jest znaczenie utworzenia systemów monitoringu wewnętrznego i zewnętrznego w tak wrażliwym obszarze, jakim jest przeprowadzanie deportacji**. Komitet odnotował, że w wielu krajach specjalne systemy monitoringu zostały wprowadzone – niestety – dopiero gdy wydarzyły się szczególnie poważne incydenty, takie jak śmierć deportowanych.

44. **Przeprowadzanie deportacji musi być starannie dokumentowane**. Podstawowym wymogiem jest prowadzenie i archiwizowanie wszechstronnych akt i zapisów z przebiegu wszystkich deportacji, jakie zostały przeprowadzone przez dany ośrodek. Szczególną uwagę należy przywiązać do nieudanych prób deportacji, a powody przerwania akcji deportacyjnych powinno się systematycznie odnotowywać (decyzja podjęta przez strażników eskortujących na polecenie zwierzchników, odmowa ze strony kapitana samolotu, gwałtowny opór deportowanego, złożenie wniosku o azyl, itp.). Informacje o przebiegu deportacji powinny obejmować każdy incydent oraz wszelkie użyte środki przymusu (kajdanki, obręcze na kostki lub kolana, użycie technik samoobrony, wniesienie deportowanego na pokład statku, itp.).

Wskazane są także inne środki monitoringu, na przykład audiowizualne, co ma miejsce w niektórych wizytowanych krajach, w szczególności gdy można spodziewać się problemów przy przeprowadzaniu deportacji. Dodatkowo można zainstalować kamery w różnych miejscach (korytarze prowadzące do cel, trasa przejścia deportowanego pod eskortą do pojazdu używanego do przemieszczenia w kierunku samolotu, itd.).

45. **Korzystne jest także monitorowanie każdej operacji deportacyjnej, przy której można spodziewać się trudności, przez osobę na stanowisku dowódczym w danej jednostce, która może w każdej chwili przerwać operację**. W niektórych wizytowanych krajach Komitet stwierdził, że funkcjonariusze policji/inspekcji wewnętrznej przeprowadzają kontrolę zarówno w czasie przygotowań do deportacji, jak i w czasie transportowania deportowanego na pokład samolotu. Co więcej, w pewnych nielicznych wypadkach funkcjonariusze policji/inspekcji wewnętrznej wsiadali do samolotu incognito i monitorowali przebieg deportacji oraz personel eskortujący aż do przybycia do miejsca przeznaczenia. Komitet z zadowoleniem odnotowuje takie inicjatywy, które obecnie nie są jeszcze rozpowszechnione w Europie w wystarczającym stopniu.

Poza tym Komitet pragnie podkreślić rolę odgrywaną przez zewnętrzne władze nadzorcze (w tym sądowe), zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym, w zapobieganiu złemu traktowaniu w czasie przeprowadzania deportacji. Wspomniane władze winny śledzić wszelkie zmiany w tym zakresie, szczególnie w odniesieniu do użycia siły i środków przymusu oraz ochrony podstawowych praw osoby deportowanej drogą powietrzną.